

# DEN ARKITEKTONISKA ANSTÄNDIGHETEN

*Ola Andersson*

Att Erik Gunnar Asplund har ett internationellt rykte som ingen annan svensk arkitekt finns det som bekant all anledning att påminna om just nu. Han är en av få svenska konstnärer överhuvudtaget som har ett internationellt rykte. Stockholms stadsbibliotek, villa Snellman, Skandiabiografen, Göteborgs rådhus är klassisk svensk arkitektur som hans efterföljare knappast lyckats överträffa sedan hans död för snart sjuttio år sedan.

Sigurd Lewerentz är inte lika känd, mer legendarisk än klassisk. För finsmakaren är han dock ett om möjligt ännu större namn, både nationellt och internationellt. Hans kompromisslösa arkitektur i Riksförsäkringsanstalten i Stockholm och i Björkhagen och Klippans kyrkor kommer aldrig att bli folkkär, men uppskattas desto mer av de som intresserar sig för arkitektur. Skogskyrkogården, där de båda samarbetade 1914-1934, är förstås en plats som ingen stockholmsbesökare med minsta arkitekturintresse får missa.

Deras verk är välkända, deras namn synonyma med svensk arkitektur på höjden av sin förmåga. Ändå finns det två hus i Stockholms innerstad av deras hand som aldrig avbildas. De är praktiskt taget helt okända.

Asplunds Skandiabiograf på Drottninggatan i Stockholm är visserligen känd som ett av hans viktiga arbeten. Men den behand-

las alltid som en interiör, trots att Skandiabiografen inte är en inredning utan en byggnad, ett hus i staden precis som vilket annat hus som helst, låt vara att entrén till biografen ligger i en äldre byggnad på tomten som bevarades när biografen byggdes. Men Asplunds biografbyggnad har en egen gatufasad. Det är en fasad jag bara sett i verkligheten, aldrig på bild. Aldrig har jag hört någon prata om den, aldrig sett fasadritningen publicerad.

Fallet med den försvunna Lewerentzbyggnaden är ännu märkligare. De uppförda byggnaderna av Lewerentz är inte alltför många, mycket stannade på ritbordet. Ett hus han ritat mitt i Stockholms samtidigt som han arbetade med Stockholmsutställningen borde vara självskriven i alla genomgångar av svensk arkitektur från dessa avgörande år, för att inte tala om hur självskriven den borde vara i en bok om honom. Men i Lewerentzmonografen *Sigurd Lewerentz, arkitekt* av Janne Ahlin finns det inte ens med i verkförteckningen.

Denna blinda fläck i historieskrivningen är talande. Arkitekter och arkitekturhistoriker har byggt en bild av dem som kompromisslösa konstnärer som aldrig försummade ett tillfälle att göra uttrycksfull och iögonfallande arkitektur. I den bilden passar dessa två byggnader inte in. Hur skulle den historieskrivningen

kunna acceptera att de ritat varsin byggnad som i alla avseenden presenterar sig som alldagliga delar av stadsmassan? Två hus bland andra hus, vilka som helst?

Lewerentz hus ligger i kvarteret Sjöraen på Norrmalm i Stockholm, i den del av staden norr om Tegnérgatan där kvarteren får sin speciella karaktär av att de byggts efter sextonhundredatalets stora planläggning men innan artonhundredatalets storskaliga utbyggnad med breda boulevarder. Kvarteren är små, det är tätt mellan gatorna och tomterna är inte så stora. Lewerentz hus ligger på en sådan smal, äldre tomt. Det ritades åt fastighetsföreningen Salve 1 u.p.a. Lewerentz bygglov är daterat den 2. oktober 1929. Huset stod klart 1930, byggt av byggmästaren CA Carlson. Det är fyra fönsteraxlar brett åt gatan med fem våningar ovanför gatuplanet som upptas av butikslokaler. Huset är välbevarat och bottenvåningen har kvar sina ursprungliga skyltfönster. Det enda betydande yttre förändringen det genomgått sedan det byggdes är att fasaden rätt nyligen renoverats. Ursprungligen var huset, om jag minns rätt, avfärgat i en relativt mörk grågrön kulör. På varje plan ligger tre lägenheter, två tvårummare med kokvrå åt gatan och en enrummare åt gården i en kort flygel. Huset har inte det minsta

kännetecken som särskiljer det från något annat hus från perioden. Det är fullständigt anonymt.

Asplunds byggnad för Skandiabiografen är byggd i en ännu äldre del av Stockholm. Fasaden vetter mot Apelbergsgatan, idag en smal bakgata som omges av baksidorna av bebyggelsen mot Kungsgatan och Olof Palmes Gata. När Skandiabiografen byggdes var dock Apelbergsgatan en ganska typisk gata i Klara församling där Drottninggatan med sina 12 meter var den bredaste gatan. De rivningar som från femtiotalet förvandlade sextonhundredatalsplanens trånga gator till Stockholms city var ännu inte påtänkta när Asplund ritade byggnaden 1922-23.

Fasaden är nio fönsteraxlar lång och fyra våningar hög. Bottenvåningen upptas av ett enkelt arkadmotiv med tätare indelning än fasaden ovan, bakom vilket utrymningen från biosalongen och trapporna upp till balkongen i bion ligger. Ovanför bottenvåningen är fasaden slätputsad och indelad med horisontella lister, med de yttersta fönsteraxlarna förskjutna en halv våning i höjd.

Varför är dessa fasader, ritade med några få års mellanrum av två av Sveriges största arkitekter så alldagliga? Var Lewerentz hus på Kungstensgatan en eftergift för en krass byggmästare, som tvingade

honom till eftergifter för det banala? Överlät Asplund fasaden på Skandiabiografen till någon mindre begåvad medarbetare för att kunna koncentrera sig på interiören?

Ingenting talar för det. Asplund och Lewerentz perfektionism är väl dokumenterad. De lämnade aldrig något åt slumpen. I synnerhet Lewerentz var dessutom inte särskilt samarbetsvillig överhuvudtaget, vare sig med byggmästare eller med andra. Något år efter huset på Kungstensgatan skulle det kosta honom uppdraget att rita Uppståndelsekapellet på Skogskyrkogården. Istället drog han sig tillbaka från arkitekturen, flyttade till Eskilstuna och ägnade sig åt sin fabrik för tillverkning av glasparter, Idesta. Att han kompromissvilligt skulle ha ritat upp ett byggmästarprojekt är osannolikt.

Faktum är att den enkla utformningen av dessa byggnader i staden var ett medvetet konstnärligt val byggt på en genomtänkt syn på förhållandet mellan staden och arkitekturen. 1916 höll Gunnar Asplund ett föredrag för en fullsatt lokal på Jakobsgatan i Stockholm. Föredraget hade titeln «Aktuella arkitektoniska faror för Stockholm» och innehåller en programförklaring för något man möjligen en smula anakronistiskt skulle kunna kalla ett samhälls-tillvänt stadsbyggande. Han började med att förflytta sina åhörare tillbaka till Stormaktstiden genom att visa några av stadsvyerna ur Suecia Antiqua et Hodierna och lyfte fram den «*belgjutna, enkla och blygsamma prägel av borgarhusen ... som stodo det ena liknande det andra i långa rader på holmarna och på malmarna*».

Udden i föredraget var riktad mot den samtida hyreshusbebyggelsen som hastigt växte upp i den då snabbt expanderande staden. I kontrast till deras monumentala anspråk med burspråk, hörntorn, gavlar och takkupor ställde Asplund de privata husen från tidigare epoker som «*underordna sig de offentliga och inordna sig i miljön. Se på varje hus särskilt hur enkel och sund byggnadskonst det är, hur förståndigt och naturligt byggnadskropparna bygga upp sig och ansluta till varandra, hur fina och kultiverade icke blott gatufasaderna utan även gårdsfasaderna i all enkelhet äro*».

Men dagens arkitektur förhöll det sig annorlunda, enligt Asplund: «*nu synes det framförallt gälla att oavsett miljö och traditioner använda den för ögonblicket moderna arkitektursorten, att för allt i världen inte komma efter i 'arkitekturjakten'*».

Detta var olyckligt, fortsatte han: «*under det att effekten av en stadsbild med ett monumentalbus skall bero såväl på dess placering i stadsplanen som på dess arkitektoniska uppbyggnad, så är det endast stadsplanen, som skall giva en bostadsgata dess trevnad. Ett hyreshus skall icke synas (kursiv i original). En arkitekt som sysslar med hyreshus visar därför sin konstnärlighet bäst genom att underordna sig*».

Han avslutade fördraget med programförklaringen: «*tro icke, att vi strida för att av hyreshusen få arkitektoniska konstverk! Snarare tvärtom. Det är den arkitektoniska anständigheten som fordras*».

Som en av förebilderna framhöll han det Warodellska huset på Drottninggatan 82, ritat av Fredrik Wilhelm Scholander 1854. Det var just det huset han själv sex år senare fick i uppdrag att



bygga om till biografen Skandia. Att han lät biografens yttre underordna sig Klarakvarterens byggnadsmassa och istället vände praktiken inåt, i den festliga och lekfulla biografsalongens, var alltså inte vare sig slump eller nödsvång. Den alldagliga yttre prägeln var, som han själv påpekat sex år tidigare, bästa sättet att uttrycka sin konstnärlighet som arkitekt i staden. Privat sparsamhet, offentlig lyx var en hederssak.

Detta synsätt lämnade Asplund aldrig. Stadsbiblioteket är en offentlig monumentalbyggnad, noga inplacerad i stadsplanen. Den skulle framhåvas av den lugna, samlade och harmoniska men samtidigt diskreta byggnadsmassan längs gatorna. Men även hans offentliga byggnader präglas av samma arkitektoniska självbehärskning om de inte är publika, som Statens bakteriologiska laboratorium från 1933-37 och det projekt till Stadsarkivet på Kungsklippan som genomfördes av Sven Ivar Lind efter hans död 1940.

Likadant gjorde Lewerentz. I Riksförsäkringsanstalten som han arbetade med samtidigt som han ritade huset på Kungstensgatan utvecklade han en lika sträng som sofistikerad arkitektur. Byggnaden ligger intill Adolf Fredriks kyrka från 1773-83 ritad av Carl Fredrik Adelcrantz, och den underordnar sig nästan demonstrativt kyrkans roll i stadsbilden. Kyrkan, den offentliga byggnaden, skulle framhåvas, inte riksförsäkringsanstalten som inte var en publik byggnad. Den fick utåt diskret tyngd och värdighet men däremot ett mer uttrycksfullt formspråk inåt, i den ovala gården som kläddes i vit marmor.

Asplunds och Lewerentz inställning är tankeväckande i dagens arkitekturklimat. Gränsen mellan det offentliga och det privata blir allt otydligare. Privata gallerior betraktas som offentliga rum, medan offentliga byggnader bolagiseras och av stat eller kommun behandlas som vilka kommersiella byggnader som helst. Asplunds maning i sitt föredrag 1916 att *«det är viktigare att studera busen omkring än att leta efter vackra saker i planschverk och fotografier»* känns synnerligen aktuellt under en period då arkitekter förväntas använda byggnader på Schweiz alpsluttningar som förebilder snarare än de hus i våra städer vi själva betalar dyrt för att få leva i.

Därför är Skandiabiografens byggnad och Lewerentz hus på Kungstensgatan aktuella som aldrig förr. De bär på ett budskap från dessa den svenska arkitekturens giganter till vår egen tid där «arkitekturjakten» för varje säsong tar sig alltmer desperata uttryck, samtidigt som likgiltigheten för det vardagliga byggandet är utbredd. De är en maning att behandla varje uppgift med omsorg och inlevelse, men också med besinning. En påminnelse om att uttryckslösheten för den konstnärligt medvetne arkitekten kan vara ett lika giltigt uttryck som det uttrycksfulla och spektakulära. ■

NOT:

Ritningar på husen i artikeln finns i Stockholms Byggnadsnämnds arkiv. De finns också förtecknade i del II av *Malmarna*, det register över samtliga byggnader på Stockholms malmar som gjordes på stadens uppdrag av Göran Bergqvist och Sune Malmqvist 1969. Asplunds föredrag finns tryckt i *Byggmästaren*, årgång 1916.

